

УДК 811.111.2'276.6:636

С. А. Вискушенко,  
кандидат філологічних наук, доцент  
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)  
Svetik03V@mail.ru

### ТЕРМІН ЯК БАЗОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ФАХОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Статтю присвячено дослідженню теорії терміна як лінгвістичного феномену. Увагу зосереджено на узагальненні та систематизації існуючих головних наукових підходів сучасної лінгвістики до вивчення поняття "термін". У роботі викладено інформацію про становлення, актуалізацію та розвиток основних й взаємодоповнюючих концепцій, на які спирається сучасне термінознавство. Зокрема, розглянуто загальні особливості кожного з напрямів та встановлено їхні відмінні ознаки й недоліки. Особливу увагу приділено домінантним властивостям терміна, яким він має відповідати. Запропоновано власне визначення поняття "термін".*

**Ключові слова:** термін, фахова комунікація, лінгвістичний феномен, лінгвістика.

**Постановка проблеми.** Невпинний прогрес суспільства вперед обумовлює появу та розвиток все більшої кількості різноманітних галузей знань і сфер діяльності людини. У зв'язку з цим збільшується обсяг фахової лексики, яка є дуже важливим і необхідним компонентом для здійснення фахової комунікації та передачі професійної інформації. Засобом спілкування в кожній із сфер стає певна фахова мова, в якій базовими лексичними та понятійними одиницями є терміни. Отже, виникає необхідність визначення поняття "термін".

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Ґрунтовні теоретичні та практичні аспекти вивчення терміна як лінгвістичного феномену, на які ми спираємося у своєму дослідженні, розкриті в роботах К. Я. Авербуха, Л. М. Алексєєва, О. І. Голованової, Б. М. Головіна, С. В. Гриньова, В. П. Даніленко, А. С. Д'якова, І. С. Квітко, Т. Р. Кияка, З. Б. Куделько, В. М. Лейчика, Л. О. Манерко, В. Ф. Новодранової, І. Т. Панько, Е. Ф. Скороходька, М. Brekke, Н. Felber та багатьох інших термінознавців.

**Актуальність дослідження** обумовлена тим, що незважаючи на стійкий інтерес мовознавців до проблем теорії терміна, його місця в мові, системи знань, навряд чи можна говорити сьогодні про існування завершеної загальної теорії терміна. Остання розвивається в різних національних лінгвістичних традиціях доволі стихійно і нерівно, хоча необхідність побудови такої теорії усвідомлюється як нагальне завдання термінознавства. Науковці ще не прийшли до єдиного загальноприйнятого розуміння поняття "термін". Як наголошує В. М. Лейчик, "наявність великої кількості різноманітних визначень обумовлюється тим, що термін виступає об'єктом цілого ряду наук, кожна з яких намагається виділити в терміні ознаки, які є істотними з її точки зору" [1: 20]. Так, наприклад, можна прослідкувати існування різних аспектів вивчення терміна: філософський, логічний, історичний, лінгвістичний та ін. Більше того, доволі слушно одним з основних недоліків існуючих визначень науковець вважає спробу об'єднати різнохарактерні ознаки терміна й доволі слушно додає, що таке поєднання в багатоаспектному об'єкті принципово неможливо та логічно неправомірно.

**Виклад основного матеріалу.** Варто зазначити, що у вирішенні питання визначення поняття "термін" сучасне термінознавство пройшло довгий еволюційний шлях від твердження, що термін потрібно розглядати як особливе слово чи словосполучення, яке відрізняється від загальноживаних одиниць своєю семантикою і граматичною структурою (структурно-субстанційний підхід) (Т. Л. Канделаки, Д. С. Лотте, І. А. Петрова, О. О. Реформатський), та розуміння терміна не як особливого типу лексичної одиниці, а як слова в особливій функції (функціональний підхід) (Г. О. Вінокур, В. П. Даніленко, Т. Р. Кияк, Н. З. Котелова, В. М. Лейчик, О. І. Моїсєєв, Е. Ф. Скороходько, С. Д. Шелов), до визначення терміна як мовної одиниці, яка виникла в результаті фахової когніції та фахової комунікації (когнітивно-комунікативний підхід) (М. М. Володіна, О. І. Голованова, В. З. Дем'янков, Л. В. Івіна, О. С. Кубрякова, Л. О. Манерко, С. Л. Мішланова, В. Ф. Новодранова та ін.).

Отже, відповідно до *структурно-субстанційного* підходу, термін різко протиставляється слову та виступає статичним елементом сфери фіксації. Так, наприклад, О. О. Реформатський зазначає, що "термін – спеціальне слово, обмежене своїм призначенням, яке намагається бути однозначним як точне вираження понять і називання речей" [2: 103-104]. Представниками зазначеного підходу було вироблено вимоги до терміна: однозначність, точність, системність, короткість, відсутність синонімів, незалежність від контексту, емоційна нейтральність та ін. Зауважимо, що підхід до витлумачення терміна як особливого слова вважається сучасним термінознавством науково не релевантним [1: 28].

Прихильниками *функціонального* підходу неодноразово підкреслювалося, що, крім сфери фіксації, є ще і сфера функціонування, тобто різниця між терміном і словом знаходиться не в царині властивостей цих

лексичних одиниць, а в площині їх функціонування, оскільки будь-яке слово може стати терміном (процес термінологізації) та будь-який термін отримати статус загальноновживаної одиниці (процес детермінологізації). Зокрема, Е. Ф. Скороходько вказує, що "термін – слово чи словосполучення, яке виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності, та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантними саме для цієї галузі" [3: 7]. Специфіка функціонування терміна обумовлена тим, що він є лексичною одиницею термінології певної фахової мови.

Крім того, з розвитком когнітивної лінгвістики та її впливом і зближенням з термінознавством виник ще один напрям – *когнітивно-комунікативний*, який, на думку В. М. Лейчика, варто вважати провідним науковим напрямом на межі XX-XXI століть [4: 123]. Прибічники цього напрямку звертають увагу на когнітивну природу терміна та виводять його когнітивну функцію на передній план, що визначає термін як результат тривалого процесу пізнання сутності предметів, явищ, відносин об'єктивної дійсності. Такі погляди призвели до певної зміни цілей досліджень. Якщо представниками попередніх напрямків основний акцент робився на вивчення специфічних ознак терміна, то представники когнітивно-комунікативного підходу зосереджуються на аналізі внутрішньої природи терміна, яка обумовлюється зв'язком з фаховою комунікацією, професійним пізнанням і діяльністю, та на аспектах представлення знань у термінах. Отже, О. І. Голованова наголошує на тому, що специфіка терміна як основної одиниці фахової мови полягає в тому, що він є вербалізованим результатом професійного мислення, значимим лінгвокогнітивним засобом орієнтації у професійній сфері та найважливішим елементом фахової комунікації. У терміні реалізуються механізми пізнання певної галузі знання чи діяльності, у ньому представлені структури фахового знання, які виступають орієнтиром в осягненні професійного простору та сприяють оптимальній організації діяльності фахівців [5: 18-25]. Як бачимо, згідно з вищенаведеним поглядом, термін виступає носієм фахового знання, інформації та є найвагомішим складником фахової комунікації.

Хоча, як уже зазначалося раніше, наразі не існує єдиної думки щодо поняття "термін", але вважаємо за потрібне зазначити, що принципових відмінностей у теоретичних розвідках за останніх 30 років не простежується. Навпаки, можна спостерігати певну динаміку до консолідації. Як свідoctво правомірності зазначеного твердження наведемо ті спільні домінанти, котрі були зафіксовані майже в усіх визначеннях:

- 1) термін виступає у формі слова чи словосполучення;
- 2) фаховість ужитку терміна, тобто термін існує в складі певної терміносфери, належить до відповідної галузі знання та професійної діяльності;
- 3) здатність терміна виражати спеціальні поняття;
- 4) вказівка на системність терміна, тобто спроможність об'єднуватись у системи відповідно до класифікацій понять і встановлення відносин між ними.

Таким чином, ми підійшли до проблеми виділення критеріїв, за якими мовну одиницю можна віднести до категорії термінів. Передусім, необхідно підкреслити, що проблема про склад диференційних ознак терміна також пройшла довгий шлях трансформації та модифікації. Більше того, питання виділення домінантних особливостей терміна, які відрізняють його від загальноновживаного слова, досі залишається дискусійним. Так, наприклад, існує низка робіт [6; 7], у яких автори досить категорично стверджують, що терміни утворюються лише на базі іменника. Дослідники заперечують несубстантивні форми представлення спеціальних понять і підкреслюють їхню нетиповість. У нашому дослідженні ми спираємося на висновки таких науковців, як К. Я. Авербух, О. В. Бекішева, Т. Р. Кияк [8-10] про те, що терміни можуть утворюватися на базі дієслова, але за умови, що дієслово та іменник знаходяться в певних семантичних відношеннях. Більше того, як слушно зазначає К. Я. Авербух, мовні одиниці, які було утворено на основі дієслова, не припинили виражати професійного поняття та не втратили співвіднесеності з відповідним певним означуванням, що і є достатньою підставою до зарахування такої лексичної одиниці в ранг терміна, відповідно до сталих, традиційних визначень поняття "термін" [8: 176]. Так, наприклад, якщо лексичні одиниці *breed* (порода), *calving* (отелення) є термінами, тоді й дієслова *to breed* (виводити породу), *to calve* ((о)телитися), які утворені від них, відносяться також до термінів. Лексичні одиниці *to breed*, *to calve* є також, як і одиниці *breed*, *calving* вираженням дійсності, але на іншому рівні – рівні динаміки. З огляду на вищезазначене, необхідно звернути увагу на той факт, що О. В. Бекішевою були розроблені критерії виділення дієслів-термінів, які, на нашу думку, є досить вдаливими:

- 1) відображення дієсловом фахового динамічного наукового поняття;
  - 2) фіксація дієслова в термінологічних словниках;
  - 3) дефінітивність;
  - 4) частотність;
  - 5) входження в певне термінотворче гніздо;
  - 6) приналежність до наукового функціонального стилю;
  - 7) визнання спеціалістом-користувачем термінологічності певного дієслова [9: 12].
- Засновниками розробки вимог до науково-технічного терміна були Е. К. Дрезен (12 загальних вимог) та Д. С. Лотте (15 вимог). При цьому всі відхилення від наведених ними критеріїв вважалися

"недоліками термінології", з якими потрібно було боротися. І хоча значна кількість цих вимог, зважаючи на ступінь їх деталізації та невідповідність під час аналізу реального функціонування термінів, зазнала критики в подальшій розробці теорії терміна, важливість внеску цих науковців ніким не заперечується. Їхні наукові доробки стали фундаментальними та слугували опорою в подальших розвідках з цієї проблематики. Отже, у наукових доробках подаються численні варіації домінантних властивостей терміна, яким він має відповідати. До найбільш прийнятних відносимо наступні критерії:

- 1) системність;
- 2) однозначність у межах однієї терміносфери;
- 3) наявність дефініції;
- 4) точність;
- 5) стилістична нейтральність.

Вважається, що однією із найважливіших умов існування терміна є *системність*. Взаємообумовлений зв'язок терміна з поняттям у системі досить чітко розкрив В. М. Лейчик: "поняття, що позначається терміном, взаємопов'язане з іншими поняттями тієї ж галузі, є елементом системи понять. Відповідно, термін має взаємний зв'язок з іншими термінами, є елементом термінологічної системи". Крім того, як продовжує автор, "терміни не задаються з самого початку при описі різних галузей, а народжуються в процесі мовлення (в його усній чи письмовій формах), в ході викладення наукових, виробничих чи суспільно-політичних теорій та подій" [1; 4]. Прийнято вважати, що термін повинен бути *однозначним у межах однієї терміносфери* [2; 6; 10]. Однак, як слушно підкреслює Т. Р. Кияк, варто враховувати одне істотне уточнення, а саме: такої однозначності потрібно домагатися в межах однієї терміносфери, оскільки на рівні кількох субмов явище полісемії доволі поширене [10; 8]. До невід'ємної ознаки терміна прийнято відносити наявність наукової *дефініції* [1; 4; 10; 11]. Спираючись на дослідження науковців та поділяючи їхню думку, вважаємо, що параметр дефінітивності є формальним показником перетворення мовної одиниці в термін. Іншими словами, на думку дослідників, кожен термін зіставляється з чітким окремим визначенням, що орієнтує на відповідне поняття, тобто, термінологічна дефініція виражає спеціальні поняття відповідної галузі знання та професійної діяльності, без неї термін не може існувати як одиниця номінації спеціального поняття. *Точність* терміна визначається його дефініцією. Мається на увазі, що дефініція терміна повинна вказувати лише на ті істотні ознаки, які виокремлюють певний термін у його терміносфері [1; 4]. Таким чином, як наголошує С. Д. Шелов, основним завданням визначення є "не ретельний опис поняття, а лише вказівка на мінімальний набір ознак, які дозволяють однозначно виокремити певне поняття серед інших" [11: 33]. Отже, точність терміна розглядають як чіткість обумовлення змісту та головних ознак поняття в його структурі. Крім того, необхідно розглянути такий критерій, як *стилістична нейтральність терміна*. Зазвичай вважається, що терміну не притаманна емоційно-експресивна та модальна функції [2; 6; 7; 10]. Дослідники виходять з того, що стилістична маркованість не сприяє отриманню точних, неупереджених фактів, які повинні бути донесені до адресата, хоча наразі викристалізовано тенденцію до вжитку інтелектуально-оцінних мовних одиниць. Так, у фахових текстах значно переважає не емоційна, а раціональна оцінка.

**Висновки.** З огляду на вищезазначені вихідні вимоги до терміна, будемо дотримуватися наступного узагальненого визначення: *термін* – слово чи словосполучення певної фахової мови, яке виникло внаслідок фахової когніції та комунікації, що виражає спеціальне поняття відповідної професійної сфери знань чи людської діяльності та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки поняття, що співвідносяться з конкретною галуззю. При такому підході термін розглядається як носій фахової інформації (структур знання), головним завданням якого є забезпечення ефективності професійно-наукового спілкування.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [2-е издание, исправленное и дополненное]. – М. : URSS, 2006. – 254 с.
2. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики : [сб. науч. статей]. – М. : Наука, 1968. – С. 103–125.
3. Табанакова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях : дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук : 10.02.21 / В. Д. Табанакова. – Тюмень, 2001. – 284 с.
4. Лейчик В. М. Когнитивная терминология – пятый этап развития данной науки как ведущей научной дисциплины рубежа XX-XXI веков / В. М. Лейчик // Когнитивная лингвистика : новые проблемы познания : [сб. науч. трудов]. – Москва-Рязань : Рязанск. гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина, 2007. – Вып. 5. – С. 121–123.
5. Голованова Е. И. Категория профессионального деятеля : Формирование. Развитие. Статус в языке / Е. И. Голованова. – Челябинск : Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2004. – 330 с.
6. Головин Б. Н. Термин и слово / Б. Н. Головин. – Горький : Изд-во Горьковск. ун-та, 1980. – 156 с.
7. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
8. Авербух К. Я. Общая теория термина / К. Я. Авербух. – Иваново : Изд-во Ивановского гос. ун-та, 2004. – 252 с.

9. Бекишева Е. В. Формы языковой репрезентации гносеологических категорий в клинической терминологии : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Е. В. Бекишева. – Москва : Ин-т языкознания РАН, 2007. – 50 с.
10. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособие] / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
11. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – СПб. : СПб гос. ун-т, 2003. – 280 с.

#### REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Leichik V. M. Terminovedenie. Predmet, metody, struktura [Subject, Methods, Structure] / V. M. Leichik. – [2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe]. – M. : URSS, 2006. – 254 s.
2. Reformatskii A. A. Termin kak chlen leksicheskoi sistemy yazyka [Term as a Unit of the Lexical Language System] / A. A. Reformatskii // Problemy strukturnoi lingvistiki [Issues of Structural Linguistics] : [sb. nauch. statei]. – M. : Nauka, 1968. – S. 103–125.
3. Tabanakova V. D. Ideograficheskoe opisanie nauchnoi terminologii v spetsialnykh slovariakh : na soiskanie uch. stepeni doktora filol. nauk : spets. 10.02.21 / V. D. Tabanakova. – Tiumen, 2001. – 284 s.
4. Leichik V. M. Kognitivnaia terminologiya – piaty etap razvitiia dannoi nauki kak vedushchei nauchnoi distsipliny rubezha XX-XXI vekov [Cognitive Terminology – the Fifth Stage of this Science Development as the Leading Scientific Discipline at the Threshold of XX-XXI Centuries] / V. M. Leichik // Kognitivnaia lingvistika : novye problemy poznaniia [Cognitive Linguistics : New Issues of Cognition] : [sb. nauch. trudov]. – Moskva-Riazan : Riazansk. gos. ped. un-t im. S. A. Yesenina, 2007. – Vyp. 5. – S. 121–123.
5. Holovanova Ye. I. Kategoriia professionalnogo deiatelia : Formirovanie. Razvitie. Status v yazyke [Professional Activist's Category : formation. Development. Status in the Language] / Ye. I. Holovanova. – Cheliabinsk : Izd-vo Cheliab. un-ta, 2004. – 330 s.
6. Holovin B. N. Termin i slovo [Term and Word] / B. N. Holovin. – Horkii : Izd-vo Horkovsk. un-ta, 1980. – 156 s.
7. Akhmanova O. S. Slovar' lingvisticheskikh terminov [Dictionary of Linguistic Terms] / O. S. Akhmanova. – M. : Sovetskaia entsiklopediia, 1969. – 608 s.
8. Averbukh K. Ya. Obshchaia teoriia termina [General Term Theory] / K. Ya. Averbukh. – Ivanovo : Izd-vo Ivanovskogo gos. un-ta, 2004. – 252 s.
9. Bekisheva Ye. V. Formy yazykovoii reprezentatsii gnoseologicheskikh kategorii v klinicheskoi terminologii : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni doktora filol. nauk : spets. 10.02.19 "Teoriia yazyka" / Ye. V. Bekisheva. – Moskva : In-t yazykoznaniiia RAN, 2007. – 50 s.
10. Kiiak T. R. Lingvisticheskie aspekty terminovedeniia [Linguistic Aspects of Terminology] : [ucheb. posobie] / T. R. Kiiak. – K. : UMK VO, 1989. – 104 s.
11. Shelov S. D. Termin. Terminologichnost. Terminologicheskie opredeleniia [Term. Terminology. Terminological Definitions] / S. D. Shelov. – SPb. : Spb gos. un-t, 2003. – 280 s.

Матеріал надійшов до редакції 20.03. 2015 р.

#### **Вискушенко С. А. Термин как базовый элемент профессиональной коммуникации.**

*Статья посвящена исследованию теории термина как лингвистического феномена. Особое внимание уделяется обобщению и систематизации существующих главных научных подходов современной лингвистики к изучению понятия "термин". В работе изложена информация о становлении, актуализации, а также развитии основных и взаимодополняющих концепций, на которых основано современное терминоведение. В частности, рассмотрены общие особенности каждого направления, установлены их отличительные признаки и недостатки. Рассматриваются доминирующие требования к термину, каким он должен отвечать. Предлагается определение понятия "термин".*

**Ключевые слова:** термин, профессиональная коммуникация, лингвистический феномен, лингвистика.

#### **Vyskushenko S. A. The Term as the Fundamental Element of the Professional Communication.**

*The given article is devoted to the research how the theoretical interpretation of the notion "term" as a linguistic phenomenon has been developed. The special attention is drawn to the generalization and systematization of the major modern approaches to the notion "term". The article highlights the information about the formation, updating and development of the basic conceptions which are considered to be fundamental in contemporary terminology studies. In particular, general peculiarities and distinctive characteristics of each position are under analysis. The paper deals with dominant requirements the term should meet. There has been offered the definition of the notion "term".*

**Key words:** term, professional communication, linguistic phenomenon, linguistics.